

MANÇU HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE HALHA MOĞOLİSTANI'NDA ÇUULGAN'IN KURULUŞU VE UYGULANIŞI

THE ESTABLISHMENT AND IMPLEMENTATION OF CHUULGAN IN KHALKHA MONGOLIA DURING THE MANCHU RULE

Samet KALYONCU*

Öz

1634 yılında Moğolların son kağanı olarak bilinen Ligden'in ölümü, Halha Moğollarındaki iç çekişmelerin daha da artmasına neden olmuş ve bu durum yeniden birleşme umutlarını tamamen ortadan kaldırmıştı. 1691 yılına gelindiğinde Halha Moğollarının önde gelen beyleri Mançuların hâkimiyeti altına girmişti. 1700 yılından itibaren ise Mançular, kendi idari sistemlerini kademeli olarak Halha Moğolları üzerinde uygulamaya koymuşlardı. Mançu döneminde Moğol topraklarında askeri ve idari birimlerin temelini oluşturan sekiz sancak adlı sistemin kuruluşu ile başlayan bu uygulamalar geleneksel Moğol kurultay yapısıyla benzer olan çuulgan sistemi ile devam ettirilmişti. Bu makalede, Mançu Hanedanlığının yaklaşık 220 yıl hüküm sürdüğü Halha Moğolistan'ında kurduğu idari teşkilatlanma çuulgan ya da diğer bir ifade ile meclisin kuruluşu, yapısı ve faaliyetleri araştırılacaktır. Büyük bölümünde Moğolca kaynaklardan yararlanılan çalışma Mançu Hanedanı'nın Moğollar üzerinde uygulamaya koyduğu yönetim mekanizmasının işleyişini aktarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Moğolistan, Mançu, Halha, Çuulgan, Kurultay, Meclis.

Abstract

The death of Ligdan, regarded as the last khan of the Mongols, in 1634 precipitated a wave of internal discord among the Khalkha Mongols, effectively extinguishing any lingering aspirations for political unity. By 1691, the prominent nobles of the Khalkha Mongols had come under Manchu rule. From the year 1700 onward, the Manchus gradually implemented their administrative system over the Khalkha Mongols. During the Manchu period, these practices began with the establishment of the eight banner system, which formed the foundation of military and administrative units in Mongolian territories. This system was later extended through the chuulgan, which bore structural similarities to the traditional Mongolian kurultai. This article examines the establishment, structure, and functions of the chuulgan, or assembly, among the Khalkha Mongols during the Manchu Dynasty, which ruled Khalkha for approximately 220 years. This study, which primarily utilizes Mongolian sources, examines the functioning of the administrative mechanism implemented by the Manchu Dynasty over the Mongols.

Keywords: Mongolia, Manchu, Khalkha, Chuulgan, Kurultai, Assembly.

Article Info

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 11/03/2025

Kabul Tarihi: 24/06/2025

Atıf

Kalyoncu, S. (2024). Mançu Hâkimiyeti Döneminde Halha Moğolistanı'nda Çuulgan'ın Kuruluşu ve Uygulanışı. *Anasay*, 32, 18–30.

Research Article

Received: 11/03/2025

Accepted: 24/06/2025

Cite this article as:

Kalyoncu, S. (2024). The Establishment and Implementation of Chuulgan in Khalkha Mongolia During the Manchu Rule. *Anasay*, 32, 18–30.

*Doktora öğrencisi., Moğolistan Millî Üniversitesi, Sanat ve Bilim Okulu, Tarih Bölümü, sametkalyoncu61@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4700-6613>.

EXTENDED ABSTRACT

This study explores the establishment, structure, and functions of the chuulgan system-a regional assembly institution-under the Manchu administration in Khalkha Mongolia from 1691 onward. Rooted in traditional Mongolian kurultai practices, the chuulgan evolved into a formalized administrative and consultative mechanism during the Manchu era. It functioned as both a continuation of indigenous political traditions and a strategic tool for the Qing state to integrate and control Mongolian territories.

Following the death of Ligdan Khan in 1634, internal conflicts among the Khalkha Mongols intensified, eliminating any realistic prospect of reunification. By 1691, Khalkha nobles had submitted to Manchu authority, and by the early 18th century, the Manchus began systematically implementing their administrative framework across Mongol territories. Central to this effort was the Eight Banner system, which was supplemented by the chuulgan-a structure bearing striking resemblance to the Mongolian kurultai in form but diverging in function and control. The term chuulgan derives from the Mongolian root meaning “to assemble” or “to form an alliance” and traditionally referred to consultative or deliberative gatherings. Under Qing rule, it acquired an institutional character, serving as a formal assembly to address military obligations, legal disputes, tax distribution, and regional governance. Each chuulgan was overseen by a chuulgan president (daruga), supported by commanders, administrative clerks, and emissaries responsible for local implementation and communication.

Initially, chuulgan presidencies were assigned to the heads of aimags (provinces), typically hereditary nobles. However, the Qing gradually replaced these with loyal banner administrators who were directly appointed by imperial decree. This shift allowed the Manchu court to undermine the hereditary authority of Mongol princes and prevent the consolidation of autonomous power in the provinces. The president’s authority was explicitly limited by edicts, and succession was not hereditary, reinforcing centralized control. Four major chuulgans were established in the four aimags of Khalkha: Han Uul (Tüsheit Khan Aimag), Kherlen Bars (Setsen Khan Aimag), Binderiya Nuur (Zasagt Khan Aimag), and Tsetserleg (Sain Noyon Aimag). Each chuulgan covered 19 to 24 banners (khoshuu), with their meeting locations officially designated, though in practice they often convened near the residence of the president or in logistically convenient sites.

Chuulgan meetings were held every three years by law, although extraordinary circumstances such as war could lead to more frequent gatherings. These assemblies were attended by aimag leaders, military commanders, secretaries, and noble representatives, particularly those with seniority in the lineage hierarchy. Participation was mandatory, and absence was penalized with fines or salary deductions-regulations often outlined in Qing-era Mongolian legal codes.

Although no formal legislation was passed during the meetings, discussions and decisions were documented. Issues addressed ranged from military conscription quotas and postal service duties to inter-aimag disputes and legal adjudication. The records were often submitted to higher Manchu authorities for confirmation or notification purposes. Notably, discussions regarding the appointment of aimag heads were excluded from the agenda to maintain central control. The chuulgan system served both a consultative and administrative purpose. Despite retaining the symbolic form of the traditional kurultai, it functioned within a bureaucratic hierarchy subordinated to the Qing state. The meetings played a critical role in distributing responsibilities, managing inter-regional communication, and enforcing local order. However, the burden of hosting and provisioning the attendees, often numbering in the hundreds, was placed on the local population-a reflection of the assembly’s tangible impact on society. Beyond its political and administrative roles, the chuulgan became a vehicle through which the Qing dynasty could embed its authority while appearing to preserve Mongol customs. By appointing trusted officials rather than allowing hereditary succession, and by limiting the chuulgan’s legal and political autonomy,

the Manchu government successfully centralized control over the Khalkha elite without provoking open resistance.

In conclusion, chuulgans under Manchu rule preserved many structural elements of the traditional kurultai but were repurposed to serve a different political function-domestic governance and imperial control. While appearing to honor Mongol traditions, the Qing transformed these assemblies into instruments of centralized oversight. The chuulgan system thus illustrates how imperial powers co-opted indigenous institutions to consolidate authority. After the fall of the Qing, this system continued to influence Mongolian governance, demonstrating its adaptability and institutional legacy.

Giriş

Dünya tarihine yön veren büyük imparatorluklardan biri de hiç şüphesiz Moğol İmparatorluğu'dur. En güçlü dönemlerinde dünya genelinde meydana gelen olaylar üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan Moğollar, geniş coğrafyalarda hüküm sürmelerinin yanı sıra arkalarında önemli bir tarihsel miras bırakmışlardır (Fitzhugh, 2009, s. 24). Temuçin, 1186 yılında Höh Nuur (Mavi Göl¹) olarak bilinen bölgede gerçekleştirilen kurultayda “Çingis”² unvanını alarak Moğol boylarının lideri ilan edilmişti (May, 2017, s. 141; Togan, 2009, s. 91; Rossabi, 2009, s. 99). Çingis Kağan, gerçekleştirdiği fetihler sonucunda geniş coğrafyalar üzerinde hâkimiyet kurarak devletin siyasi ve askeri gücünü önemli ölçüde pekiştirmiştir (Morgan, 1990, s. 73). Bununla birlikte ölümünden önce Moğol topraklarını dört oğlu arasında bölerek yönetimi paylaşmıştı (*History of the Mongolian People's Republic*, s. 113). Ancak, birkaç yıl sonra dört oğlunun kurduğu bu devletler arasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmış ve bazıları birbirine düşman hale gelmişti (Jackson, 1999, s. 14).

XII. ve XIII. yüzyıllarda Moğollar geniş topraklara hükmetmiş olmalarına rağmen, siyasi merkez olarak günümüz Moğolistan topraklarında yoğunlaşmışlardı (Perlee, 1969, s. 138).³ Orta Asya'daki bu toprakları ifade etmek amacıyla üç farklı isim kullanılmıştır: Kuzey Halha, Güney Moğolistan ve Oyrat. Bu isimlerden Kuzey Halha, günümüzdeki Moğolistan topraklarının büyük bir bölümüne karşılık gelmektedir.⁴ Aynı zamanda Halha Moğollarının Herlen⁵, Onon ve Tuul⁶ nehirleri havzasında yaşamış yerli Moğol toplulukları olduğu belirtilmektedir (Gongor, 1978, s. 43).

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Yuan Ulusu'nun çöküşünden sonra Moğollar, siyasi ve ekonomik yaşamlarını iç kaynaklarına dayanarak yeniden canlandırmak zorunda kalmışlardı. Bu değişim, tüm Moğol etnik grubu, özellikle de Halha Moğollarının tarihi üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştı. Özellikle Kuzey Halha toprakları, Batmönh Dayan Kağan (1480-1517)'in ölümü sonrasında oğulları arasında paylaştırılmıştı (Tserendorc, 2014, s. 54). XVII. yüzyıla kadar süren feodal parçalanma döneminde, günümüz Moğolistan toprakları, Halha Devleti veya Halha Krallığı gibi adlarla anılarak Moğolların ilk devlet geleneğini korumuş olsa da, 1691 yılında Mançu Hanedanı⁷'nin egemenliği altına girerek bağımsızlığını kaybetmişti.

¹ Moğolistan'ın Hentiy aymağı sınırları içerisinde yer alan tarihi bir göl.

² Kırmızı kaplan yılı veya 1206 yılında Onon Nehri kenarında yapılan kurultayda Temuçin, ikinci kez “Çingis” unvanı aldı (Batsüren vd., 2019, s. 262).

³ Kubilay Kağan döneminde Yuan Ulusu'nun merkezi, Harhorin (Karakorum)'den Pekin'e taşınmıştır. Yuan Ulusu'nun dağılmasının ardından siyasi merkez tekrar günümüz Moğolistan topraklarına dönmüştür.

⁴ Halha Moğolları, Moğol devletinin başlıca etnik gruplarından birini oluşturmaktadır. (Atwood, 2004, s. 299).

⁵ Kerülen.

⁶ Tula, Tola.

⁷ Mançu Hanedanı kaynaklarda Dayçin İmparatorluğu, Qing Hanedanı olarak da belirtilmektedir. (Şagdarca, 1960, s. 3).

Mançular ise tarih sahnesinde iki kez güçlenip yıkılmış bir devlet olarak yer almıştır. İlk, 1115-1234 yılları arasında Cürçen adıyla bilinen Kin Hanedanı olarak ün kazanmışlardır (Shirokogoroff, 1924, s. 1; Haw, 2007, s. 39). Ardından 1636-1912 yılları arasında Büyük Qing İmparatorluğu adıyla yeniden yükselip geniş bir hakimiyet alanı kurmuşlardır (Perdue, 2010, s. 647).

XVII. yüzyılın başlarında Orta Asya'daki siyasi durum istikrarsız bir yapıdaydı ve bu istikrarsızlığın en belirleyici unsurlarını toplumsal ve ekonomik faktörler oluşturmaktaydı. Bölgedeki Moğol gücünün zayıflamasıyla birlikte bir otorite boşluğu ortaya çıkmaya başladı. Ortaya çıkan bu güç boşluğundan yararlanan ve tarih sahnesinde yavaş yavaş yükselmeye başlayanlar ise Mançular oldu (Enhtüvşin & Çültemsüren, 2009, s. 17). Böylece, Nurhaç 1616 yılında Cürçenleri birleştirerek Sonraki Kin Devleti olarak bilinen kendi hanlığını kurdu (Nakami, 2005, s. 337; Damdinsüren, 1994, s. 79). Nurhaç'ın ardından tahta çıkan Hong Taiji (Abahay, 1592-1643); 1635 yılında ülkesinin adını Mançu, 1636'da ise Sonraki Kin Devleti adını Dayçin olarak değiştirdi (Yonglin, 2009, s. 1832).

1636 yılında İç Moğolistan'ın birçok soylusu Mukden bölgesinde toplanarak Mançu hanı Hong Taiji'yi kendi hükümdarları olarak ilan etmişti (Crossley, 1999, s. 213). Öte yandan, bazı Halha beyleri, Moğolları Mançular karşısında birleştirip onlarla mücadele etmeyi amaçlayan Ligden Kağan'a destek vermeyi reddederek Mançu tarafına geçmişlerdi. İç Moğolistan'ın Mançu egemenliği altına girmesinin ardından, 1691 yılında Halha beyleri de Mançu yönetimine boyun eğerek hâkimiyetleri altına girmiş ve bağımsızlıklarını kaybetmişti. Bu süreçte Mançular, birçok Halha beyine yüksek ünvan ve rütbelere vererek onları devlet hizmetine atamış ve böylece kendilerine karşı çıkabilecek isyanların önüne geçmiştir. Dikkate değer bir diğer husus, bazı beyleri çeşitli vaatlerle ikna ederek onları kendi taraflarına çekmeyi başarmış olmalarıdır (Rawski, 2004, s. 15). Aynı zamanda Mançular, Moğol topraklarını fethettikten sonra, en önemli politikalarını, Moğol soylularıyla ilişkileri düzenlemeye yönelik stratejiler oluşturmıştı. Tarihteki birçok örnekte olduğu gibi, Mançu soyluları, Moğol soylularıyla aile bağları kurarak ilişkilerini yakınlaştırmış ve güçlendirmişti (Hatanbaatar, 2002, s. 106). Bunun yanı sıra Mançular, Moğolistan'ı yönetirken iki taraf arasındaki iletişimi kolaylaştırmak amacıyla Mançu ve Moğol dillerini birlikte kullanmışlardı. Böylece Moğol soylularıyla olan ilişkiler daha da güçlenmiş ve bu iletişim kendilerine verilen görevleri yerine getirme sürecinde kesintisiz bir şekilde sürdürülmüştü (Hiroki, 2018, s. 223; Zarrow, 2012, s. 18; Oçir, 2008, s. 146).

1691 yılından 1911 yılına kadar süren hâkimiyet döneminde Mançular, devlet yönetimindeki faaliyetlerini kayda değer ölçüde arttırmıştı (Elliott, 2001, s. 39; Oçir, 2012, s. 103; Ercilasun, 2021, s. 202). Bunun en belirgin örneklerinden biri, Moğol topraklarında uygulamaya konulan Sekiz Sancak adı verilen askeri ve idari sistem olmuştur (Gerelbadrah, 1999, s. 34; Dūjiāji, 2015, s. 1; Elliott, 1990, s. 36). Sekiz Sancak sisteminin yanı sıra, Moğolların geleneksel kurultay yapısıyla benzer olan *çuulgan* sistemini de Halha Moğolları üzerinde uygulamaya başlamışlardı (Andrews, 1921, s. 20).

ÇUULGAN TERİMİ HAKKINDA

“Çigulgan” veya “çuulgan” terimi, esas olarak “bir araya gelmek”, “ittifak veya birlik kurmak” anlamlarına gelmektedir. Buna ek olarak, “topluluk, ortak grup” veya “toplantı, buluşma” kavramlarını ifade etmek için de tercih edilmektedir.⁸ Ayrıca, bu terim, belirli bir kurum veya grubun temel sorunlarını, gündemdeki konuları tartışmak ve gerektiğinde yeni bir yönetim seçmek amacıyla düzenli veya ihtiyaç duyulduğunda gerçekleştirilen genel toplantıları tanımlamak için de kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, 2019, s. 1538). Tarihsel bağlamda

⁸ Bunun yanı sıra, Türk dilinin önemli bir kaynağı olan **Divan-ü Lügati't-Türk** adlı sözlükte **çuglandı** kelimesi geçmektedir (*Divan-ü Lügati't-Türk*, 2005, s. 243); Culhan kelimesi de culgan kelimesinin başka bir biçimi olup aynı anlamı içermektedir (Norman, 2013, s. 61).

değerlendirildiğinde, *çuulgan*, Moğollarda devlet işlerinin tartışılıp kararların alındığı önemli bir kurultay veya meclis işlevi görmüştür.

Çuulgan, belirli bir konu veya sorunu birlikte tartışmak, istişarede bulunmak ve görüş alışverişi yapmak amacıyla bir araya gelen birçok kişinin katılımıyla gerçekleşen toplantı sürecini ifade eder. Aslında bu terim, ortak karar almayı, sorunları farklı açılardan değerlendirmeyi ve yönetim ile organizasyon sorunlarını tartışmayı hedefleyen bir süreci özel olarak tanımlamaktadır (“Çuulgan”, *Mongol helniy ih taylbar toli*). Günümüzde *çuulgan* terimi, yalnızca geleneksel anlamda değil, aynı zamanda modern devlet kurumlarının faaliyetlerinde de yaygın olarak kullanılan bir terim haline gelmiştir. Örneğin, günümüzde siyasi bağlamda *çuulgan*, yasama organı ya da parlamento üyelerinin düzenli veya olağanüstü toplantılarını ifade etmek amacıyla da işlev görmektedir (Galdan, 2015, s. 70; Boldbaatar vd, 2022, s. 37; Gantulga, 2020, s. 84).

Moğolların Gizli Tarihi’nde “kurultay” olarak adlandırılabilir birçok toplantıya atıfta bulunulmasına rağmen, “kurultay” teriminin yaygın bir şekilde yer almadığı dikkat çekmektedir. Bazı durumlarda, *çuulgan* kelimesiyle aynı kökten türeyen *çuulah* (toplanmak) ve *çuulav* (toplandı) gibi biçimlerin kullanıldığı görülmektedir (Mongolın nuuts товчоо, 2006, s. 42-78-166-169-171-188). Bu terimler, genellikle soylular ve üst düzey devlet görevlilerinin toplantılarını ve istişare amaçlı buluşmalarını ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca Yuan Şi’de “kurultay” kelimesinin fiil biçimlerinin kullanıldığı da görülmektedir (Otgonbaatar, 2023, s. 8). Diğer bir deyişle bu ifadeler, dönemin devlet görevlilerinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıları özellikle vurgulamak amacıyla kullanılmıştır.

Moğol tarihinde, devletin geleceğini şekillendiren siyasi yönelimi belirleyen önemli kararların alındığı, tarihi öneme sahip kurultaylar düzenlenmiş ve bu kurultaylar kayıt altına alınmıştı. Kurultayın organizasyon yapısının, o dönemin siyasi ve toplumsal koşullarına bağlı olarak farklı adlandırmalar ve biçimlerle değişiklik göstermişti. Örneğin, Halha Moğolları arasında *çuulgan* terimi, toplumsal toplantıları ve istişare süreçlerini ifade ederken dünyanın diğer bölgelerinde bu tür kurumlar “assembly” veya “meclis” olarak adlandırılmıştır. Avrupa tarihinde ise bu işlevi üstlenen siyasi yapılar “parlamento” olarak görülmektedir. Bu kurumlar, kuruluşlarından itibaren toplumun üst kesimlerinin temsilcilerini bir araya getirerek devlet politikalarını ve yasaların tartışılıp karara bağlandığı süreçte önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar Moğol kurultayları, soyluların danışma organı niteliğinde eski bir geleneği temsil etse de, işleyişlerinin modern parlamentoların yapı ve işleyişine benzer ilkeler üzerine kurulduğu görülebilmektedir (Lkhamsuren, 2022, s. 180). Belirli bir dönemde, belirli bir sorunun çözülmesi amacıyla, meclis başkanı ve katılımı zorunlu olan görevlilerin eşliğinde, önceden belirlenmiş bir yasa çerçevesinde sorunların tartışılarak çözüme kavuşturulması bir örnek olarak gösterilebilir.

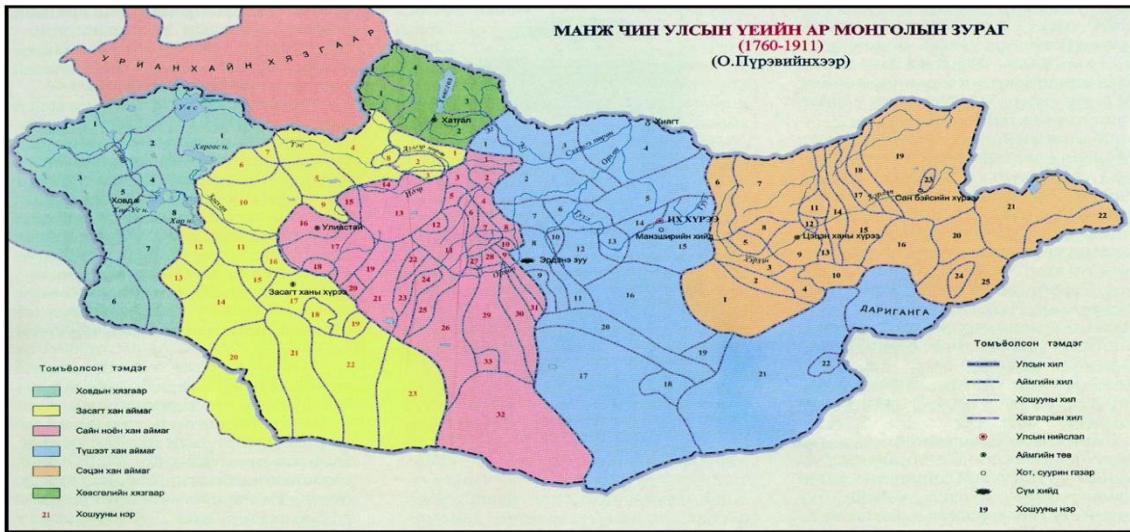
HALHA MOĞOLLARINDA ÇUULGAN’IN KURULUŞU

Çuulgan sisteminin temellerinin, imparatorluk öncesi Moğol toplumunun sosyal ve siyasi yapısıyla bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Halha Moğollarında uygulanan *çuulgan*ın belirgin organizasyon yapısı, Mançu döneminde gelişmiştir. Başlangıçta *çuulgan* kurulmadan önce Mançu yöneticileri, Halha topraklarını askeri ve idari birim olan sancaklara ayırmıştı. Ardından birkaç sancağı kapsayan, daha geniş bir bölgesel yönetim birimi olan ve bölgedeki sorunların tartışılıp karara bağlandığı *çuulgan* meydana getirilmiştir (Jagchid & Hyer, 2018, s. 319).

Mançular, 1728 yılında Halha’nın dört aymagını⁹ dört *çuulgan* şeklinde organize etmiş ve Halha ileri gelenlerinin düzenli toplantılar yapmasına dair bir kanun belirlemiştir. Bu düzenleme, Halha aymaglarının eski yönetim sistemine yani hanlar tarafından yönetilmesine son vererek bu hanların yetkilerini sınırlama ve geniş bir nüfusu tek bir yönetim altında toplama amacı taşımıştır.

⁹ Belirtilen dört aymag Tüsheet han, Zasagt han, Setsen han ve Sayn Noyon’dır. Aymag terimi çoğu kaynakta eyalet, il, şehir ve bölge anlamlarında kullanılmaktadır. Günümüzde Moğolistan’da şehirleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

Aymag hanlarının yetkilerinin bu şekilde azaltılması, Mançuların doğrudan kendi seçtiği yöneticileri atayarak bu yöneticiler üzerinde tam kontrol sağlama politikasının bir parçasıydı. Eğer her aymag, geleneksel olarak hanlar tarafından yönetilmeye devam etseydi, bu hanların soyundan gelenler aymagları kalıcı olarak yönetme hakkını elde edecekti. Bu durum, Mançu hükûmetinin, kendi çıkarlarına uygun gördüğü kişileri aymagların başına getirme durumunu kısıtlayacaktı. Ayrıca, herhangi bir aymag hanı Mançu hükûmetinin istediği gibi bir yönetim sağlayamadığında, bu hanın görevden alınması ya da cezalandırılması gibi bir karar, hanlık statüsünden dolayı siyasi ve sosyal sıkıntılara yol açabilirdi. Bu tür sorunları önceden önlemek adına, Mançu hükûmeti, aymag hanlarının yerine *çuulgan* başkanı olarak adlandırılan yeni bir yönetici atanmasını sağlamış ve aymag yönetimini bu kişiler aracılığıyla yürütmüştür (Sonomdagva, 1961, s. 49).

Harita-1: Mançu hâkimiyeti altındaki Halha topraklarını göstermektedir. Halha Moğollarının dört aymagı kahverengi bölge Setsen Han aymagı, mavi bölge Tüsheet Han aymagı, pembe bölge Sayn Noyon aymagı, sarı bölge Zasagt Han aymagını göstermektedir. En soldaki yer, Batı Moğolistan Oyratların yaşadığı bölge. (“Halh tümen”, mongoltoli.mn)

Halha'nın dört aymagında Mançu İmparatoru'nun fermanıyla *çuulgan* başkanları ve başkan yardımcıları atanarak görevlendirilmiştir. İlk dönemlerde *çuulgan* başkanlığı görevine doğrudan aymag hanları atanmışsa da bu uygulama zamanla değiştirilmiştir. Daha sonra aymaglardaki bu göreve, uzun bir değerlendirme sürecinin ardından, beyler arasından uygun görülen kişiler Mançu İmparatoru'nun fermanıyla atanır hale gelmiştir. *Çuulganlar*, bölgesel olarak daha büyük idari birimler olarak belirli bir askeri nitelik taşısalar da, tüm gücü elinde bulunduran bir yapıya sahip değillerdi. Nedeni yukarıda da belirtildiği gibi *çuulgan* yöneticilerinin Mançu sarayı yani merkezi hükûmet tarafından atanması ve görevlerin Moğol soyluları arasında miras yoluyla devredilmemesiydi. Bunun haricinde tüm *çuulganlar*, Mançu sınır bölgelerinin yönetiminden sorumlu özel bir birim olan Dış Moğolistan Devlet Yönetim Bakanlığı¹⁰nın doğrudan yönetimi altında bulunmaktaydı (Jagchid & Hyer, s. 320).

Halha'nın dört aymagında *çuulgan* toplantılarının yapılması için Mançu yönetimi tarafından belirlenen yerler, bu aymagların *çuulgan*larının merkezleri olarak kaydedilmiştir. *Çuulganlar* isimlerini, bulundukları bölgeye veya üç yılda bir toplandıkları yerin adına göre belirlemişlerdi (Fletcher, 2008, s 51). Halha'nın dört aymagı Tüsheet Han, Setsen Han, Zasagt Han ve Sayn Noyon aymaglarının *çuulgan*ları ise şu şekildeydi: Birincisi, toplam 20 sancaktan oluşan

¹⁰ Çince Lifan Yuan; Моғолса Гадаад Монголын Төрийг Засах Явдлын Яам.

Tüsheet Han aymağı Han Uul *çuulganı*; ikincisi, 23 sancaktan oluşan Setsen Han aymağı Herlen Bars *çuulganı*; üçüncüsü, 19 sancaktan oluşan Bideriya Nuur *çuulganı* ve dördüncüsü, 24 sancaktan oluşan Sayn Noyon Han aymağı Tsetserleg *çuulganı* (Howorth, 1998, s. 109). Ayrıca, 1817 tarihli Dış Moğolistan Devlet Yönetim Bakanlığı Kanununa göre, iç yönetimde 6 *çuulgan* ve 94 sancak, dış yönetimde ise 4 aymaga bağlı 150 sancak bulunduğu belirtilmiştir:

- Tüsheet Han aymağı - Han Uul *çuulganı*: 20 sancak
- Setsen Han aymağı - Herlen Bars Hot *çuulganı*: 23 sancak
- Zasagt Han aymağı - Zag Gol Bideriya Nuur *çuulganı*: 19 sancak
- Sayn Noyon aymağı - Tsetserleg *çuulganı*: 24 sancak
- Selend Başkanına tabi - Höh Nuur Çoros ve Torguud: 29 sancak
- Hovd Başkanına tabi - Dörvöd, Hoyt, Yeni Torguud, Hoşuud: 19 sancak
- İli Generali'ne tabi - Eski Torguud ve Hoşuud: 13 sancak
- Şansi ve Gansu Başkanına tabi - Huuçin Torguud: 1 sancak
- İrgay'daki Alaşan Hoşuud: 1 sancak
- Har Mörniy Generali'ne tabi - İh Myangan: 1 sancak olmak üzere toplamda 150 sancak bulunmaktaydı (Şagdar, 2018, s. 46; Sonomdagva, s. 78).

Mançu hükûmetinin belirlediği idari düzenlemeye göre, kendi aymag ve sancaklarını bir araya getirerek bunları etkin bir şekilde yönetmesini sağlayan *çuulganlar* şu şekildedir:

1. **Han Uul *çuulganı***: Tüsheet Han aymağına bağlı yaklaşık 20 sancağı bir araya getiren bu *çuulgan*, Moğolistan'ın bağımsızlığından sonra “Bogd Han Hayrhan *çuulganı*” olarak adlandırılmıştır.

2. **Herlen Bars Hot *çuulganı***: Setsen Han aymağına bağlı yirmiden fazla sancağı kapsayan bu *çuulgan*, Moğolistan'ın eski tarihi yapılarından Bars Hot'un adıyla anılırdı. Moğolistan'ın kurulmasından sonra “Han Hentiy Uul *çuulganı*” olarak değiştirildi (*Zarlgaar togtooson gadaad mongol, hoton aymgiyn van güngüüdiyn iltgel şastir*, s. 41).

3. **Zag Gol Bideriya Nuur *çuulganı***: Zasagt Han aymağına bağlı yaklaşık yirmi sancağı kapsayan bu *çuulgan*, “Hantayşir Uul *çuulganı*” olarak yeniden adlandırılmıştır (*Zarlgaar togtooson gadaad mongol, hoton aymgiyn van güngüüdiyn iltgel şastir*, s. 71).

4. **Tsetserleg *çuulganı***: Sain Noyon aymağına bağlı 20'den fazla sancağı kapsayan bu *çuulgan*, Moğolistan devleti kurulduktan sonra da adını korumuştur (*Zarlgaar togtooson gadaad mongol, hoton aymgiyn van güngüüdiyn iltgel şastir*, s. 41).

Mançu kanunlarında *çuulgan* yerleri bu şekilde belirlenmiş olmasına rağmen, toplantılar her zaman bu resmi merkezlerde yapılmamıştır. Çoğu zaman toplantılar, *çuulgan* başkanlarının yakınına, onun karargâhının bulunduğu yere ya da *çuulgan* başkanlarının ve komutanların belirlediği başka bir uygun yerde düzenlenmiştir.

ÇUULGAN'IN YAPISI VE İŞLEVİ

*Çuulgan*ın en üst yöneticisine “*çuulgan* başkanı” denilmekteydi. Başkanın altında, *çuulgan* başkan yardımcısı, aymağın askeri birimlerinin başkomutanı ve danışmanlık görevini üstlenen bir amban¹¹ bulunurdu. Aymağın askeri işlerinden sorumlu olan hebey ve aymag komutan yardımcısı da görevliler arasındaydı. Bununla birlikte her *çuulgan* başkanının emri altında, on haneden sorumlu 12 memur görev yapmaktaydı. Bu görevliler hane reisleriyle doğrudan iletişim kurmaktaydı. Ayrıca, *çuulgan* başkanına yardımcı olan bir memur da hazır bulunurdu. Genellikle güvenilir kişilere tahsis edilen bu göreve sahip memur, alt düzey görevlilerle iletişimi sağlamak amacıyla elçilik görevini üstlenirdi. *Çuulgan* başkanı ve diğer yüksek rütbeli görevliler

¹¹ Vali, yönetici.

çoğunlukla kendi ikametgahlarında bulunmakta, yalnızca gerekli durumlarda yönetim merkezinde hazır hale gelmekteydiler (Vreeland, 1953, s. 21).

Mançu yönetiminin ilk dönemlerinde, aymag hanları yalnızca kendi aymağının yönetsel işlerinden sorumlu olmakla kalmayıp aynı zamanda ilgili çuulganın başkanlığı görevini de üstlenmişlerdir. Zamanla Mançu yönetimi, *çuulgan* başkanı görevine merkezî hükûmetin çıkarlarını destekleyen güvenilir sancak yöneticilerini atamaya başlamış ve böylece bu görevlerin tayinini doğrudan kendi denetimi altına almıştır. Diğer bir ifadeyle Mançu İmparatoru, yönetim için Moğol soyluları arasından en yetkin kişiyi *çuulgan* başkanı olarak atama kararı almıştı (Jagchid & Hyer, s. 326). Aynı zamanda Mançu hükûmeti, Halhaların idari yapısında hanlar ile *çuulgan* başkanının yetkileri arasında bir denge sağlamayı amaçlamış ve *çuulgan* başkanının yetkileri imparatorun doğrudan emirleriyle sınırlanmıştı. Bu şekilde, *çuulgan* sistemi, iç idarenin merkezileşmesini engelleyerek Mançu hükûmetinin kontrolünü güçlendiren önemli bir düzenleme haline gelmiştir (Noyod, *tayc, lam narın zahıdın tsughuulga, Barımt biçgiyn emhetgel*, s. 334). Ayrıca, Mançuların kontrolü altında askeri-idari bir yapıya sahip olan *çuulgan* sistemiyle birlikte geleneksel Moğol soylularının toplumsal konumlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum, soyluların toplumdaki itibarlarına ve soy devamlılığına doğrudan etki etmemekle birlikte, yetki alanları ve sınırları üzerinde değişikliklere yol açmıştır (Cosmo, 2012, s. 192).

Halha Moğollarındaki *çuulgan*ların toplanma durumlarına bakıldığında dört aymağın kendi aralarında ve her aymağın kendi içerisinde toplandığı görülmektedir. Bazı durumlarda Halha'nın dört aymağı veya iki ya da üç aymağı bir araya gelerek ortak *çuulgan* düzenlerdi. Bununla birlikte, *çuulgan*lar kendi aralarındaki ve imparatorluk sarayı ile arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak, ciddi suç vakaları gibi çeşitli konuları görüşmek amacıyla düzenli olarak bir araya gelirdi (Cosmo, 2009, s. 341). İlk dönemlerde *çuulgan* toplantıları, Mançu memur ve görevlilerinin doğrudan gözetimi altında gerçekleştirilirken sonraki dönemlerde bu durum değişmiş ve bu toplantılara Mançu memurları düzenli olarak katılmamaya başlamıştır. Bu değişim, Mançu yönetiminin Moğol halkının iç işlerine açık bir şekilde müdahale etme konusundaki çekincelerinin bir belirtisiydi. Fakat, toplantılarda alınan kararlar Mançuların çıkarlarına ters düştüğü takdirde, Mançu yönetimi bu duruma müdahale etmekteydi.

Aymag *çuulgan*ları ise ilgili aymağın en yüksek otorite organı idi. Aynı zamanda bir danışma organı niteliği taşımaktaydı. Mançu yasalarına göre, aymag *çuulgan* toplantıları her üç yılda bir düzenlenmekteydi. Ancak savaş ve acil dönemlerde bu toplantılar aksayabilmekteydi. Diğer bir ifadeyle eğer acil durum söz konusu ise aymag yöneticileri yılda bir veya ayda bir araya gelmekteydi.

Çuulgan toplantılarına; ilgili aymağın *çuulgan* başkanı, başkan yardımcısı, komutanlar, yöneticiler, amban ve onlara eşlik eden memurlar ile kâtipler iştirak ederdi. Bununla birlikte *çuulgana* katılanlar arasında soy ağacındaki konumu itibarıyla en kıdemli olarak kabul edilen bir soylu bulunurdu (Lkhamsuren, 2019, s. 217). Toplantılar, *çuulgan* başkanı ve komutanlar tarafından yönetilirdi. Memurlar ve yalnızca yazışma işlerinden sorumlu olan kâtipler, karar alma veya tartışmalara müdahale etme yetkisine sahip değillerdi.

Toplantıya katılan her bir yönetici, kendi bölgesinde bulunan soyluların kayıtlarını getirirdi. Eğer yönetici bizzat katılamazsa, kayıtları ve kendi mührünü taşıyan bir temsilci gönderirdi. Toplantıya katılması gereken kişilerin belirlenen süre içinde gelmemesi durumunda cezalar ve yaptırımlar uygulanmasına dair yasal düzenlemeler bulunmaktaydı (Lkhamsuren, s. 217). Örneğin, Moğol yasalarına göre toplantının zamanı ilan edildikten sonra, toplantıya katılması gereken yöneticilerden (üst düzey görevlilerden *çuulgan* başkanı, beyl¹², gün¹³, tayci¹⁴

¹² Mançu hâkimiyeti döneminde Moğol soylularına verilen unvanlardan biri ("Beyl", mongoltoli.mn).

¹³ Mançu hâkimiyeti döneminde Moğol soylularına verilen unvanlardan biri ("Gün", mongoltoli.mn).

¹⁴ Moğolların altın urag soyundan (Çingis Kağan'ın soyu) gelen soyluların kullandığı unvan ("Tayc", mongoltoli.mn).

vb.) belirlenen tarihte gelmeyenlerin altı aylık maaşı kesilirdi. Ayrıca aynı yasa, *çuulgan* toplantısına gelmeyen yöneticiler için cezaları ünvanlarına göre şu şekilde düzenlemişti: Toplantıya katılmayan idareciden beş adet, yardımcısından bir adet öküz alınır. Bu cezalar, kişinin görev ve ünvanına göre uyarlanarak uygulanırdı (Sonomdagva, s. 49).

Çuulgan toplantılarında, alınan kararlar için özel bir yasa veya düzenleme çıkarılmazdı. Yalnızca tartışılan ve karara bağlanan hususlar yazılı olarak kaydedilirdi.¹⁵ Başkan ile komutanların tek başına karar veremeyeceği ve birden fazla tarafı ilgilendiren sorunlar, danışma usulüyle tartışılarak karara bağlanırdı. *Çuulgan* toplantılarında alınan bazı kararlar, onaylanmak veya bilgi amaçlı Mançu yönetiminin üst birimlerine iletilirdi.

Toplantılarda ele alınan konulara değinmek gerekirse, özellikle aymag başkanının seçilmesi gibi konular ele alınmazdı. Genellikle dönemin önemli sorunları bu toplantılarda tartışılır ve karara bağlanırdı (Sonomdagva, s. 51). Önem arz eden konular arasında erkek nüfusun askeri göreve uygun olanlarının belirlenmesi veya asker kaydı çalışmalarının sonuçlarını değerlendirmek yer almaktaydı. Bu sayede posta istasyonları, gözcü birlikleri ve askeri görevler gibi yükümlülüklerin aymag içindeki tüm halk arasında eşit şekilde dağıtılması sağlanırdı. Ayrıca bu toplantılarda yerel sınırların belirlenmesi ve çeşitli hukuki anlaşmazlıkların çözülmesi gibi konuları da ele alırdı.

Dört aymagın yöneticilerinin bir araya geldiği toplantılarda, aymaglar arasındaki sorumlulukların eşit şekilde paylaşımı, sınır anlaşmazlıklarının çözümü gibi aymaglar arası ilişkileri ilgilendiren önemli konular tartışılırdı (Yáo, 1996, s. 8). *Çuulgan*, kendi bölgesi içindeki iletişim sistemini korumanın yanı sıra, posta sistemine de belirli bir katkı sağlamakla yükümlüydü (Vreeland, s. 15).

Çuulgan toplantılarına katılım, o dönemde halk için oldukça ağır bir yükümlülük olarak kabul edilirdi. *Çuulgan*, kendisine bağlı sancakların ilçe sayısına göre halktan vergi toplardı. Her yıl ihtiyaçlara göre değişen miktarda vergi toplanır ve *çuulgan*ın ihtiyaçlarına göre yıllık vergiler bu doğrultuda düzenlenirdi (Ayuday, 2011, s. 254). Bir aymagın yaklaşık 20 kadar önde gelen beyi ve onların yanında bulunan memurlar, kâtipler ve yardımcıları dahil olmak üzere yüzlerce kişinin ulaşım, yiyecek, konaklama gibi tüm masrafları yerel halk tarafından karşılanırdı.¹⁶

Aymagların genel idari yönetimini üstlenmenin yanı sıra adli sorunların çözümü ve yargı sürecini yürütme sorumluluğunu da taşıyan *çuulgan* başkanlarının görevlerine bakıldığında, merkezî hükûmetin temsilcisi olarak aymag genelinde davaları incelemek, posta ve nöbet düzenlemelerini koordine etmek ve vergi dağılımını sağlamakla görevlendirildiği görülür.

Genel itibarıyla *çuulgan*ların yapısı ve üstlendikleri görevler, Halha Moğollarının dört aymagında da benzer nitelikteydi. Bununla birlikte aymaglar kendi içlerinde bağımsız bir yapı görünümündeydiler. *Çuulgan* başkanları ve yöneticileri aracılığıyla otoriteyi sağlamaktaydılar. Ancak *çuulgan* başkanlarının Mançular tarafından atanması, toplantılarda alınan bazı kararların Mançu yöneticilerinin onayına gönderilmesi gibi konular Halha Moğolları üzerindeki Mançu egemenliğinin göstergesini oluşturmaktaydı.

SONUÇ

Mançu döneminde toplanan *çuulgan*ların, geleneksel kurultay yapısına benzer niteliklere sahip olduğu düşüncesindeyiz. Mançu dönemi Moğol soylularının *çuulgan*ları, danışma, karar alma ve kamu meselelerini tartışma gibi geleneksel kurultay özelliklerini muhafaza etmekteydi. Bu, dönemin siyasi ve idari sistemine tarihî bir bağlılık olduğunu göstermekteydi. Ayrıca

¹⁵ Moğolistan Millî Arşivinde Tüsheet Han aymagina ait kayıtlı 16 bin civarında *çuulgan* belgesi bulunmaktadır.

¹⁶ Toplantılara katılan görevlilerin kendi atına sahip olmaları zorunluydu. Resmi görevler nedeniyle at vergisinden muaf tutulduklarından saygın bir konuma sahiptiler. Bu vergiler de bağlı bulundukları aymag halkı tarafından ödenmekteydi (Vreeland, s. 22).

*çuulgan*lar; toplanma amaçları, yapıları, alınan kararlar ve bu kararların uygulanma yöntemleri bakımından da bu benzerlikleri ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, XIII. yüzyıldaki kurultaylar ile XVII.-XX. yüzyıllar arasında yapılan *çuulgan*lar arasında belirgin farklılıklar bulunduğunu vurgulamak önemlidir. *Çuulgan*lar, Çingis Kağan döneminde savaş ilan etmek veya önemli kararlar almak amacıyla düzenlenirken Mançu döneminde Halha'nın dört aymağının *çuulgan*ları, daha çok iç meselelerin çözümüne odaklanmıştır. Mançu hakimiyeti altında olmanın farklı bir özellik teşkil ettiği açıktır. Elbette, dönemin koşulları, idari yapı ve organizasyona kendine özgü özellikler kazandırmıştır. Ancak bu araştırmada “*çuulgan*” kavramına odaklanmanın uygun olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Bununla birlikte Mançu hükûmeti, Halha Moğollarında *çuulgan* sistemini kurarak bölgeyi geleneksel idari yapı içinde düzenleyip kontrol mekanizmasını etkinleştirmeyi ve merkezi hükûmetin yetkisine dayalı bir güç dengesi oluşturmayı amaçlamıştır. Mançu yönetimi, *çuulgan* sisteminin Moğolistan'ın mevcut idari yapısına uygun olmasından dolayı daha kolay bir şekilde uygulanacağını öngörmüştür. Bir diğer amaç ise Halha hanlarının merkezi yönetim üzerindeki etkisini azaltmaktır. Bu strateji, Halha beyleri ve soyluların yetkilerini dağıtarak Mançu hükûmetine doğrudan kontrol imkanı vermektedir.

*Çuulgan*lar, Moğolistan'ın iç idari birimlerini merkezi bir şekilde yönetmek, sancakların denetimini güçlendirmek ve siyasi ile askeri sorunları düzenlemek görevini üstlenmiştir. Mançu hâkimiyeti döneminde oluşturulan bu yapı, Moğolistan devletinin kurulmasından sonra da tarihî önemini koruyarak yeni koşullara uyum sağlayacak şekilde bazı değişikliklere uğramıştır. Bunun yanı sıra, Mançu Hanedanı döneminde Moğol topraklarında kurulan idari yapı doğrultusunda, her aymagda bir yönetim merkezi olarak *çuulgan* kurulmuş ve bu *çuulgan*ın masrafları, ilgili aymag ve bağlı sancak halkı tarafından ortak olarak karşılanmıştır.

Halha soylularının geleneksel hiyerarşik yapılarını koruyarak iç düzenlemelerini iyileştirme ve sorunlarını kendi içlerinde çözme imkânı sağlamak, *çuulgan* sisteminin temelini oluşturduğu düşüncesindeyiz. Aynı zamanda *çuulgan*lar, aymağın en yüksek idari organı olarak işlev görmüş; aymag içinde askeri, mali ve hukuki kararları alma yetkisine sahip merkezi bir idari sistem oluşturmuştur.

Etik Beyan

“*Mançu Hâkimiyeti Döneminde Halha Moğolistanı'nda Çuulgan'ın Kuruluşu ve Uygulanışı*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR/REFERENCES

- Andrews, R. Ch. (1921). *Across Mongolian Plains*. New York: Blue Ribbon Books.
- Atwood, Ch. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and Mongol Empire*. New York: Facts on Library of World History.
- Ayuday, O. (2011). *Mongolin tüühiyn sudalgaa*. Ulaanbaatar: Soyombo printing.
- Batsüren, B., Delgercargal, P., & Erdenebat, U. (2019). *İh Mongol Uls, Mongolin ezent Gürniy tüüh*. Ulaanbaatar: Steppe Publishing.
- Boldbaatar, C., Batbayar, Ts., Punsaldulam, B., Myagmarsambuu, G., & Batdorc, D. E. (2022). *BNMAU-ın niygem, ediyn zasgiyn ololt: Turşlaga, surgamc (1954 onoo 1980-aad onı cüülç)*. Ulaanbaatar: Udam Soyol.
- Crossley, P. K. (1999). *A Translucent Mirror, History and Identity in Qing Imperial Ideology*. London: University of California Press.
- “Çuulgan”. *Mongol helniy ih taylbar toli*.
- Damdinsüren, Ts. (1994). *Myangan ciliyn haritsuulsan hüsnegt (Mongolin tüüh soyold holbogdoltay zarim yavdal)*. Ulaanbaatar: ŞUTMK-ıyn Hevlel.
- Di Cosmo, N. (2009). The Qing and Inner Asia: 1636–1800. In N. Di Cosmo, A. J. Frank, & P. B. Golden (Eds.), *The Cambridge history of Inner Asia: The Chinggisid age* (pp. 333–362). Cambridge: Cambridge University Press.
- Di Cosmo, N. (2012). From alliance to tutelage: A historical analysis of Manchu-Mongol relations before the Qing conquest. *Frontiers of History in China*, 7(2), 175–197.
- Dù, Jiā jì. (2015). *Qīng dài bāqí guānzhi yǔ xíngzhèng*. Běijīng: Zhōngguó shèhuì kēxué chūbǎn shè.
- Elliott, M. C. (1990). Bannerman and Townsman: Ethnic Tension in Nineteenth-Century Jiangnan. *Late Imperial China*, 11(1), 36–74.
- Elliott, M. C. (2001). *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Enhtüvşin, B., & Çültemsüren, P. (2009). *XVII zuunı töv halhın zarim yazguurnı nüüdel, tedniy ür hoyçis*. Ulaanbaatar: Nüüdliyn Soyol Irgenşliyg Sudlah Odon Ulsyn Hüreelen.
- Ercilasun, K. (2021). Yakınçağda Doğu Bozkırları: Mançu döneminde Moğol konargöçerliği ve sancak sistemi. In İ. Şahin, E. Avirmed, & G. K. Ercilasun (Eds.), *Orhon yazıtları ve Türk-Moğol ilişkileri* (pp. 197–205). Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Fitzhugh, W. W. (2009). Genghis Khan, empire and legacy. In W. W. Fitzhugh, M. Rossabi, & W. Honeychurch (Eds.), *Genghis Khan and the Mongol Empire* (pp. 23–39). Washington, DC: University of Washington Press.
- Fletcher, J. (2008). Ch’ing Inner Asia c. 1800. In D. Twitchett & J. K. Fairbank (Eds.), *The Cambridge history of China* (pp. 35–107). Cambridge: Cambridge University Press.
- Galdan. (1960). *Erdeniy erih hemeeh tüüh boloy*. Ulaanbaatar: Soyombo Printing.
- Gantulga, Ts. (2020). BNMAU-ın hudalaa, beltgeliyn togtoltsoo bürelden högsön ni. In B. Punsaldulam & Ts. Enhcargal (Eds.), *BNMAU-ın büteen bayguulalt: Ololt, amcilt, surgamc (1954–1980-aad onı süülç)* (pp. 76–93). Ulaanbaatar: Udam Soyol.

- Gerelbadrah, C. (1999). *XV–XVII zuunı mongolın noyod yazguurtı zereg deviyn asuudald*. Ulaanbaatar: Şinceh Uhaanı Akademi Tüühiyn Hüreelen.
- Gongor, D. (1978). *Halh Tovçoon*. Ulaanbaatar: ŞUA Hevlel.
- Hatanbaatar, N. (2002). Manc, Halhın noyodın urag törliyn holboo. *Studia Historica*, 33(11), 106–115.
- Haw, S. G. (2007). *Beijing: A concise history*. London: Routledge.
- Hiroki, O. (2018). Tsengüncav ba Sanzaydorc. In S. Çuluun (Ed.), *Sayn noyon han aymgiyn Setsen çin Vangiyn hoşuunı tüüh, soyolın sudalgaa* (pp. 223–240). Ulaanbaatar: Soyombo Printing.
- Howorth, H. H. (1876). *History of Mongols*. London: Longmans, Green and Co.
- Jackson, P. (1999). From ulus to khanate: The making of the Mongol states c. 1220–c. 1290. In R. Amitai-Preiss & D. O. Morgan (Eds.), *The Mongol empire and its legacy* (pp. 12–38). Boston: Brill.
- Jagchid, S., & Paul, H. (2018). *Mongolia's culture and society*. New York: Routledge.
- Kaşgarlı Mahmud. (2005). *Divanü lugati't-Türk* (S. Erdi & S. T. Yurteser, Haz.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kozlova, A. M. (Ed.). (1973). *History of the Mongolian People's Republic*. Moscow: Nauka Publishing House.
- Lkhamsuren, M. (2010). The 1640 Great Code: An Inner Asian parallel to the Treaty of Westphalia. *Central Asian Survey*, 29(3), 269–288.
- Lkhamsuren, M. (2019). 1640 onı ih tsaaz: Vestfaliyn gereeniy övör Aziyn huvilbar. In C. Bayasah & C. Urangua (Eds.), *Mongol sudlalın ögüüllüüd: Tüühç Hereed L. Camrangiyın dursgald zoriulsan dotood, gadaadın erdemtdiyn sudalgaanı ögüüllüüdiyn tsomog* (pp. 205–226). Ulaanbaatar: Mongoy's Hevlel.
- Lkhamsuren, M. (2022). *The Taiji government and the rise of the warrior state: The formation of the Qing imperial constitution*. Boston: Brill.
- Magsarcav, S. (1998). *Mongol töriyn tüühees, XIII–XIX zuun*. Ulaanbaatar: Tsomoglightöv Hevlel.
- May, T. (2017). Chinggis Khan (1164–1227). In T. May (Ed.), *The Mongol empire: A historical encyclopedia* (pp. 140–143). California: ABC-CLIO.
- Mongolın nuuts tovçoo. (2006). (Ş. Çoymaa, Haz.). Ulaanbaatar: MUİS Mongol Sudlalın Töv.
- Mongoltoli.mn. (t.y.). *Beyl*. Erişim adresi: <https://www.mongoltoli.mn>
- Mongoltoli.mn. (t.y.). *Tayc*. Erişim adresi: <https://www.mongoltoli.mn>
- Morgan, D. (1990). *The Mongols*. Oxford: Blackwell.
- Nakami, T. (2005). Mongolia from the eighteenth century to 1919. In C. Adle (Ed.), *History of civilizations of Central Asia* (pp. 337–353). Paris: UNESCO Publishing.
- Norman, J. (2013). *A comprehensive Manchu-English dictionary*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Noyod, tayc, lam narın zahidlin tsugluulga: Barimt biçgiyn emhetgel. (2019). (B. Rinçinnorov, G. Ser-Od, & P. Çültemsüren, Haz.). Ulaanbaatar: Mönhiyn Üseg Hevlel.

Oçir, O. (2008). Enh-Amgalan haanı bayldan daguulan ba oyrağuud tsahar nayman hoşuund orson tuhay. *Tüüh Sudlal, Nüüdelçdiyn öv sudlal*, 8(1–12), 146–163.

Oçir, O. (2012). Süm, hamclagıg yalgah şaardlaga: Sayşalt Yeröoltiyn üyeiyn Tüşet han aymgiyn cişeen deer. In *Çin uls ba mongolçuud* (pp. 103–127).

Otgonbaatar, S. (2023). *Cengizlilerde kurultay* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.

Perdue, P. C. (2010). Military mobilization in seventeenth- and eighteenth-century China, Russia, and Mongolia. In D. Sneath & C. Kaplonski (Eds.), *The history of Mongolia: The Qing period, twentieth-century Mongolia* (pp. 647–673). Folkestone: Global Oriental.

Perlee, H. (1969). Gurvan mörniy mongolçuudın aman tüühiyn möriyg möşgösön ni. *Studia Historica*, 138–148. Ulaanbaatar: Şincleh Uhaanı Akademiyn Hevlel.

Rawski, E. S. (2004). The Qing empire during the Qianlong reign. In J. A. Millward, R. W. Dunnell, M. C. Elliott, & P. Forêt (Eds.), *New Qing imperial history: The making of Inner Asian empire at Qing Chengde* (pp. 15–21). London: Routledge.

Rossabi, M. (2009). Genghis Khan. In W. W. Fitzhugh, M. Rossabi, & W. Honeychurch (Eds.), *Genghis Khan and the Mongol Empire* (pp. 99–109). Washington, DC: University of Washington Press.

Shirokogoroff, S. M. (1924). *Social organization of the Manchus*. Shanghai.

Sonomdagva, Ts. (1961). *Manciyn zahirgaand baysan üyeiyn Ar Mongolın zasag zahirgaanı zohion bayguulalt (1691–1911)*. Ulaanbaatar: ŞU Akademiyn Hevlel.

Şagdar, S. (2018). *Mongolın uls töriyn gadaad harıltsaa (1850–1919)*. Ulaanbaatar: Soyombo Printing.

Şagdarcav, N. (1960). Mongol Ulsın avtonomi ... tovç öğüüel gedeg tüüh biçig. *Studia Historica*. Ulaanbaatar: Şincleh Uhaan, Deed Bolovsrolın Hüreelengiyn Erdem Şincilgeeniy Hevleliyn gazar.

Togan, İ. (2009). Genghis Khan emerges: Power and polity on the steppe. In W. W. Fitzhugh, M. Rossabi, & W. Honeychurch (Eds.), *Genghis Khan and the Mongol Empire* (pp. 91–95). Washington, DC: University of Washington Press.

Tserendorc, Ts. (2014). Manciyn erhşeelees ömnöh üyeiyn Halhın setsen hanguudın uls töriyn üyl acıllagaa. *Historia Mongolarum*, 14(3), 54–67.

Türk Dil Kurumu. (2019). *Türkçe sözlük* (Ş. H. Akalın vd., Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vreeland, H. H. (1953). *Mongol community and kinship structure*. New Haven: Human Relations Area Files.

Xuéliú, Y. (1996). *Ménggǔ méng qí zhìdù xīzàng zhèngjiào zhìdù lüè shù gāo. Méngcáng zhuāntí yánjiū cóngshū* (Vol. 74).

Yonglin, J. (2009). Qing dynasty, Qing Chao, 1644–1912. *Berkshire Encyclopedia of China*, 1832–1837.

Zarligaar togtooson gadaad Mongol, hoton aymgiyn van güngüüdiyn iltgel şastir. (2009). (Ts. Tserendorc, L. Erdenebold, D. Barcav, & N. Ganbat, Haz.; Ö. Ayuday & S. Çuluun, Eds.). Ulaanbaatar: Bit Press.

Zarrow, P. (2012). *After empire: The conceptual transformation of the Chinese state, 1885–1924*. Stanford, CA: Stanford University Press.